

Громадянськість як результат громадянського розвитку особистості: психологічний дискурс

О.М. Лукашевич. Громадянськість як результат громадянського розвитку особистості: психологічний дискурс. У статті проаналізовано сучасні психологічні підходи до розуміння громадянськості в контексті громадянського розвитку особистості. Досліджено, що особливістю українського психологічного дискурсу розуміння громадянськості є поєднання психологічних поглядів на це поняття з психолого-педагогічними. При цьому останні, в певній мірі, роблять психологічне розуміння громадянськості дещо розмитим і невизначеним. Зроблено висновок, що громадянський розвиток є складним процесом якісних соціально-психологічних та особистісних змін, результатом і критерієм якого є утворення інтегральної психологічної якості особистості – громадянськості.

Ключові слова: психологічний дискурс, особистість, громадянський розвиток, громадянськість, громадянська самосвідомість.

О. Н. Лукашевич. Гражданственность как результат гражданского развития личности: психологический дискурс. В статье проанализированы современные психологические подходы к пониманию гражданской ответственности в контексте гражданского развития личности. Исследовано, что особенностью украинского психологического дискурса понимания гражданской ответственности является сочетание психологических взглядов на это понятие с психолого-педагогическими. При этом последнее, в определенной мере, делают психологическое понимание гражданской ответственности несколько размытым и неопределенным. Сделан вывод, что гражданское развитие является сложным процессом качественных социально – психологических и личностных изменений, результатом и критерием которого является образование интегрального психологического качества личности – гражданской ответственности.

Ключевые слова: психологический дискурс, личность, гражданское развитие, гражданственность, гражданское самосознание.

Постановка проблеми. В сучасних умовах громадянськість виступає синтезом якостей особистості, що включає в себе цілий комплекс ідейно-політичних і моральних якостей. Громадянськість є інтегральною якістю особистості й сукупністю особистісних знань громадянина, його переконань, намірів і дій у згоді й на благо суспільства, що характеризує загальний рівень громадянського розвитку особистості.

Дослідженню громадянськості останнім часом приділялось багато уваги, що пов'язано, по-перше, з інтенсивними суспільними процесами в нашій країні, по-друге, неузгодженістю наукових розумінь щодо психологічної сутності цього феномена, по-третє, потребою у вивченні соціальних, психологічних та вікових особливостей процесу, який визначається нами як громадянський розвиток особистості і відображає рівень сформованості громадянськості особистості.

Останні дослідження і публікації. Проблематику розвитку громадянськості через призму процесу політичної соціалізації досліджували Г. Тард, Т. Парсонс, Д. Істон. Питання щодо формування «демократичної особистості» досліджувалось в роботах П. Сіндемана, А. Нікельса, Х. Маклоскі. За радянських часів здобули популярність роботи С. Іконнікової, І. Ільїнського, А. Козлова, В. Чупрова та ін., які використали близькі поняття «політична культура», «політичне формування особистості», «класове виховання». Нещодавно вийшли роботи Ю. Вишневського, А. Козлова, В. Костюкевича, В. Шапко, присвячені дії соціальних ризиків, екстремальних станів, етнічного дискомфорту щодо формування особистості та її соціалізації.

Здобутки сучасної російської психології у дослідженні громадянськості особистості пов'язані з розробкою таких проблем: ненасильства і толерантності (А. Гусейнов, В. Пономаренко, Ю. Орлов); розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, А. Реан та ін.); становлення особистості, досягнення певного рівня адаптивності та самоактуалізації, аж до досягнення акме громадянськості (К. Абульханова О. Бодальов, О. Деркач, Н. Кузьміна та ін.); механізмів формування громадянськості та патріотизму в контексті закономірностей розвитку особистості (А. Козлов, Г. Дилигенський); психологічного аналізу громадянськості як психічного утворення особистості (О. Князев) тощо.

Основу вітчизняних психологічних досліджень зазначеної проблематики складала: спадщина філософів і мислителів Г. Ващенко, Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, В. Сухомлинського, праці психологів Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, сучасних українських науковців І. Беха, М. Боришевського, О. Киричука, С. Максименка, М. Пірен, О. Сухомлинської, В. Семиченко, В. Татенка, Т. Титаренко, Н. Хазратової. Ключовим методологічним підходом у визначенні громадянськості, на думку вчених, повинен стати психологічний підхід.

Метою нашого дослідження є з'ясування рівня дослідженості понять «громадянськість» і «громадянський розвиток» в су-

часній психологічній науці, визначенні їх психологічної сутності та взаємозв'язків.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому просторі сформувались різні погляди щодо розуміння психологічної сутності громадянськості особистості. Це пов'язано як з особливостями самих психологічних шкіл, так і зі специфікою тих політичних, ідеологічних і соціальних процесів, які відбувалися та відбуваються в різних країнах.

Для виявлення підходу російських науковців до суті громадянськості існує визначення, яке дав цьому поняттю ще В. Даль. У «Тлумачному словнику великоруської мови» «громадянськість» розглядалась як «стан цивільної громади; поняття і ступінь освіти, необхідні для створення громадянського суспільства» [5].

Г. Ломакіна відмічала, що у розумінні поняття громадянськості російські та західні науковці мають різні точки зору. Так, у західному контексті воно трактувалось як «освічений патріотизм», тобто пріоритет віддавався знанням юридичних, політичних, моральних норм і їх застосуванню. Наприклад, Е. Гідденс визначив громадянськість як «сукупність правил і ресурсів, що сприяють виробництву та відтворенню соціальних інститутів, «зафіксованих» у часі і просторі» [3, с. 68]. Американський дослідник Дж. Зевін, розмірковуючи про зв'язок патріотизму і критичного мислення, дійшов висновку, що громадянськість – це здатність людини критично оцінювати як ситуацію в суспільстві, так і рішення уряду. Такий підхід передбачав можливість для особи робити свій вибір, заснований на знанні, освіченості, освіті [4]. В свою чергу, Ю. Нікіфоров та А. Скаліна в роботі «Про поняття громадянськості» акцент робили на духовно-моральні об'єднуючі засади, вважаючи одним із головних проявів громадянськості внутрішню готовність людини служити вищим цілям, бути джерелом і рушійною силою морального вдосконалення суспільства [9, с. 249].

На думку російських науковців, громадянськість не має глибоких зв'язків із соціальним статусом, розумовим розвитком, рольовими позиціями особистості або прихильністю людини до тієї або іншої ідеології. В той же час, доцільно розглядати цей феномен через співвідношення з особливостями розвитку свідомості особистості в процесі розвитку діяльних сил, у співвідношенні з ціннісним аспектом соціального буття [7].

Громадянськість, за О. Князевим, – це внутрішня, обумовлена інстинктивною складовою, спрямованість особистості на

інтереси держави і суспільства, а також система стосунків, що відповідає цій спрямованості, поведінки і діяльності особи в умовах держави. Йдеться про таку якість свідомості, ставлення та діяльності, яка акумулює в собі здатність людини виходити за межі безумовно необхідного, що диктується наявною ситуацією і найближчими потребами буття. Громадянськість припускає емоційне ставлення і побудову життя відповідно до уявлень щодо призначення людини в суспільстві та державі, відповідно до сформованої системи стосунків до себе, інших людей, суспільства, держави тощо. Таке осмислення громадянськості, на думку автора, якнайповніше відображає умови життя людини як громадянина, орієнтує на виявлення ціннісно-сислової регуляції поведінки, особливостей особистісного, громадянського та професійного розвитку. Названі складові громадянськості передбачають та обумовлюють громадянський розвиток особистості, здійснюваний під впливом процесу неорганізованої і організованої дії на індивіда як члена суспільства, в інтересах формування у нього актуальних щодо адаптації в умовах цього громадянського суспільства і держави якостей [Там само].

Суттєвим внеском у дослідження громадянськості особистості були роботи фундаторів акмеології (Б. Ананьєв, О. Бодальов, Н. Кузьміна), які ввели поняття «акме» громадянськості, трактуючи його як досягнення вершини громадянської зрілості особистості, що сформувалася в результаті стихійного і цілеспрямованого розвитку. За авторами, це актуальний набір якостей особистості, система і програма стосунків (із державою, громадянським суспільством, додержання громадянських прав і обов'язків, ставлення до себе як громадянина), що сприяє успішній соціальній і професійній самоактуалізації. Сучасні психолого-педагогічні дослідження (Н. Коваль, С. Калініна, Л. Мілошова та ін.) визначали вікові етапи громадянського становлення особистості на шляху до «акме», вважаючи старший шкільний і студентський вік (вік професійного самовизначення і становлення особистості в професії) найбільш важливим етапом становлення громадянськості. В той же час, на думку вчених, психічні утворення особистості, що складаються в громадянськість як властивість, практично не досліджені. Крім того, відсутні роботи, які б пов'язували громадянськість з процесом її розвитку, який визначається нами як громадянський розвиток.

Досягнення «акме» громадянськості, за концепцією акмеології – це процес і результат формування особистості (у широкому сенсі), що несе в собі громадські (громадянські) цінності,

але не абсолютизовані, не доведені до абсурду державною системою, а співвіднесені з інтересами особистості, загальнолюдськими цінностями, де під громадянськими цінностями розуміються ідеї, погляди, концепції, досвід, що сприяють формуванню громадянської позиції, забезпечують успішну адаптацію і самоактуалізацію особистості в умовах громадянського суспільства та держави. Ціннісне відношення особистості до держави, країни проживання та її громадян визначається системою субординаційних взаємообумовлених характеристик: когнітивною, емоційною, мотиваційною і поведінковою або діяльнісною [9].

Як бачимо, вчені розглядали «акме» громадянськості як систему, що сформувалася в результаті цілеспрямованого розвитку особистості. Тож наше припущення, що громадянськість є результатом громадянського розвитку особистості має підкріплення у ґрунтовних психологічних дослідженнях.

Ученими досліджено вплив громадянськості на професійну складову структури особистості. Спираючись на розроблений в акмеології підхід (Є. Богданов), структуру системи регуляції професіоналізму громадянськістю можна представити наступними базисними компонентами: мотиваційним (позитивне відношення до країни проживання і прагнення до досягнення успіхів в професії на благо суспільству і державі); когнітивним (знання про професійну етику і державні професійні стандарти); гностичним (здатність до рефлексії власної професійної і громадянської позиції); регулятивним (сформоване почуття професійного і громадянського обов'язку); емоційно-вольовим (здатність до морального співпереживання іншим людям, емоційного співвідношення з позицією громадян своєї країни); оцінним (здатність ставитися до себе й оцінювати себе як громадянина, члена громадянського суспільства).

Тож з актуальним професійним становленням особистості нині в суспільстві все виразніше формується позиція, що припускає необхідність громадянського становлення і розвитку. На нашу думку, акмеологічні дослідження найближче підійшли до розуміння поняття «громадянського розвитку особистості» як у визначенні вікових особливостей цього процесу в дорослому віці, так і щодо досягнення громадянської зрілості, або «акме» громадянськості.

Психологічний дискурс дослідження громадянськості в сучасному українському суспільстві утворюється роботами вчених: О. Киричука (дослідження громадянського самовизначення особистості); М. Боришевського (психологічні закономірності

розвитку громадянської спрямованості особистості); В. Роменця, В. Татенка, Т. Титаренко (психологічні механізми людського вчинку), Л. Снігур (дослідження способів проектування громадянськості та керування процесом її становлення) тощо.

Як показує аналіз визначення поняття «громадянськість», у вітчизняній науці існують різні підходи, які принципово відрізняються своїми концептуальними положеннями: у першому, найбільш поширеному, значенні в це поняття включалося трактування, яке охоплювало правові, політичні, моральні, трудові аспекти громадянськості. Основними елементами громадянськості визначалась моральна та правова культура, а проявами – почуття власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, повага та довіра до інших громадян і до державної влади, гармонійне поєднання патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів.

У другому підході громадянськість як інтегральна якість розглядалась у більш вузькому значенні, але трактувалась як формування громадянських якостей спільноти, проявів громадянськості та відповідних вчинків відносно ідеї державності. Цей напрям розроблявся в межах: соціальної психології (громадянськість – як певна позиція особистості, різновид базової соціальної установки відносно своєї держави, народу); політичної психології (громадянськість – як свідоме активне включення у процеси політичної життєдіяльності суспільства,); етнопсихології (досліджувалась проблема національного відродження українства, ефективного використання ментальних передумов і типових психологічних властивостей українців для мобілізації державо- і суспільно-творчих процесів) тощо.

У третьому значенні прослідковувався підхід до громадянськості як інтегральної особистісної якості, риси індивіда. З психологічної точки зору громадянськість трактувалась як психологічний феномен, сукупність духовно-моральних якостей особистості (М. Боришевський); одна з соціально-психологічних рис особистості, що проявляється в її свідомому, відповідальному ставленні до Батьківщини, народу, суспільного життя, сучасником і діячем якого вона є (Ю. Завалевський); психологічне утворення, інтегративна психологічна якість, що підвищує саморегуляцію особистості, знаходить свій вияв у процесах самовдосконалення (Л. Снігур).

Як психологічне поняття, на думку вчених, громадянськість має певний, тільки їй притаманний зміст. Внаслідок цього О. Киричук визначав її як життєву активність, гуманістичну

спрямованість особистості, яка в процесі своєї життєдіяльності керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, соціальна справедливість) і культурно-національними (працелюбність, доброзичливість, волелюбність, суверенність, соборність) цінностями [6].

Суттєве значення щодо психологічного аналізу проблеми формування і розвитку громадянськості особистості мала концепція особистості Г. Костюка, згідно з якою індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формуються свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, здатність брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції. Об'єктивна соціальна сутність особистості завжди реалізується суб'єктивними психічними засобами. Одночасно соціально зумовлене психічне в людини визначає її соціальні відносини з іншими людьми.

За М. Боришевським, розвиток громадянськості залежить від соціально-психологічних очікувань, образу «Я», рівня домагань, самооцінки – структурних компонентів самосвідомості. Група науковців, чиї дослідження торкались складного процесу розвитку громадянської свідомості та самосвідомості (М. Алексеева, В. Антоненко, В. Васютинський, Т. Яблонська та ін.), з'ясували шляхи й умови розвитку цих складних психологічних феноменів [10].

На думку вчених, громадянськість, як інтегративна якість в структурі спрямованості особистості формується під впливом зовнішніх (соціокультурних) і внутрішніх (психічних) чинників, проявляється в когнітивній, ціннісно-мотиваційній і поведінковій сферах особистості. Її основними структурно-семантичними характеристиками є відповідальність, патріотизм, громадянська позиція, громадянський обов'язок, громадянська самосвідомість, які утворюють систему ціннісних орієнтацій особистості і є критеріями визначення рівнів розвитку громадянськості (Л. Дашидондокова).

І. Бех серед найважливіших громадянських якостей виділяв такі: «громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянської відповідальності та обов'язку, громадянська мужність, прихильність до державних інтересів, суспільна ініціативність, громадянська дисциплінованість, національна гідність, готовність захищати Батьківщину, піклування про державну мову, про природу, правосвідомість, громадянська активність, вірність, політична воля, прихильність до загальнолюдських цінностей, повага до національних традицій, державний оптимізм» [1, с.3-6].

Результатом процесу формування громадянськості є набуття особистістю громадянської позиції, заснованої на високих ідеях і почуттях соціальної відповідальності, економічної, правової, моральної, національної гідності, готовності особистості до діяльності, яка відповідає вимогам суспільства.

В той же час наші дослідження виявили, що психологічні аспекти вивчення громадянськості українськими науковцями часто тісно переплітаються з педагогічними. Так, в роботах І. Бега, Л. Виготського, О. Запорожця, М. Боришевського, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. визначені підходи до формування громадянських поглядів і переконань особистості, її цілісного світогляду, загальнопсихологічних і вікових закономірностей розвитку, суспільно-значимих якостей особистості. Причому, у пояснення психологічних закономірностей громадянськості вчені, скоріше, вкладали педагогічний контекст.

Сучасні педагоги (П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька) дійшли висновку, що у глобальному плані громадянськість включає в себе три складові: знання (раціонально-понятійний компонент), переживання (емоційний компонент), вчинки (діяльнісно-поведінковий аспект). Громадянськість тлумачиться науковцями як результат виховного процесу, який реалізується на трьох рівнях: загальнодержавний – громадянськість виражається у конкретній орієнтації зовнішньої і внутрішньої політики конкретної держави; соціально-груповий рівень – громадянськість формується у певних соціальних групах, які відповідно до свого місця і ролі в суспільстві вибудовують стосунки із державою; особистісний рівень – на якому громадянськість виражається у психологічних проявах особистості, її ціннісних орієнтаціях тощо [2]. На нашу думку, педагогічного підходу недостатньо для пояснення такого складного феномена й виникає необхідність у поглибленні його психологічного змісту. Крім того, громадянськість утворюється не лише під впливом громадянського виховання, а є результатом складного соціально-психологічного процесу, який визначається нами як громадянський розвиток.

Тож, громадянський розвиток ми розуміємо як процес якісних соціально-психологічних та особистісних змін, результатом і критерієм якого є утворення інтегральної психологічної якості особистості – громадянськості. В такому контексті стає можливим відокремити явища, що стосуються процесу громадянського розвитку (психологічні закономірності, механізми, особливості тощо), і ті, що відносяться до результатів цього розвитку, тобто є характеристиками та якостями громадянськості.

Крім того, процесуальність громадянського розвитку передбачає, що на кожному віковому етапі зміст громадянськості буде змінюватись як за якісними, так і за кількісними показниками. За умови конструктивного громадянського розвитку показники громадянськості будуть набувати більш змістовного наповнення, за умови деструктивного розвитку (порушень процесів соціалізації та особистісного розвитку) громадянські якості можуть не сформуватися взагалі, або бути недостатньо вираженими. Обґрунтування цього припущення буде наступним питанням у нашому дослідженні.

Висновки. Отже, особливістю українського психологічного дискурсу розуміння громадянськості ми вважаємо поєднання психологічних поглядів на це поняття з психолого-педагогічними. При цьому останні в певній мірі роблять психологічне розуміння громадянськості дещо розмитим, нечітким і навіть, в деякій мірі, викривленим. **Перспективи подальших розвідок** у цьому напрямку вбачаємо у дослідженні психологічних аспектів цього феномену в контексті громадянського розвитку особистості, що дозволить виокремити закономірності, механізми та особливості цього процесу.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Психолого-педагогічні проблеми виховання в молоді громадянськості / І. Д. Бех // Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства: зб. наук. ст. – Черкаси: [б.в.], 1998.
2. Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник / П.Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, І. Н. Косарева, Л. В. Крицька. – К.: ІЗМН, 1997.
3. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. – 2-е изд. / Э. Гидденс. – М.: Академический Проект, 2005.
4. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства: [Електронний ресурс] / Г. І. Ломакіна. Режим доступу: http://www.rusnauka.com /27_NPM_2012/ Pedagogica/3_117001.doc.htm.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – Спб., 1863-1866.
6. Киричук О. В. Концепція виховання підростаючого покоління суверенної України / О. В. Киричук. – К. : Преса України, 1997.

7. Князев А.М. Гражданственность личности: монография / А.М. Князев. – М.: 2003. – 100 с.
8. Кузьмина Н. В. Акмеология сегодня и завтра / Н. В. Кузьмина, А. А. Деркач // Акмеология. – 1994. – № 1.
9. Никифоров Ю. О понятии гражданственности / Ю. Никифоров, А. Скалина // Известия Алтайского государственного университета. – 2007. – № 4-3.
10. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості : [монографія] / [авт. кол.: Боришевський М.Й. та ін.] ; за ред. М.Й. Боришевського ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ : Міленіум, 2006.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Beh I. D. Psychologo-pedagogichni problemy vyhovannja v molodi gromadjans'kosti / I. D. Beh // Gromadjans'ke vyhovannja molodi v umovah transformacii' suspil'stva: zb. nauk. st. – Cherkasy: [b.v.], 1998.
2. Vyhovannja gromadjanyna: psychologo-pedagogichnyj ta narodoznavchyj aspekty: navchal'no-metodychnyj posibnyk / P. R. Ignatenko, V. L. Popluzhnyj, I. N. Kosareva, L. V. Kryc'ka. – K.: IZMN, 1997.
3. Giddens Je. Ustroenie obshhestva: Oчерk teorii strukturacii. – 2-e izd. / Je. Giddens. – M.: Akademicheskij Proekt, 2005.
4. Gromadjans'kist' jak jakist' sub'jekta gromadjans'kogo suspil'stva [Elektronnyj resurs] / G. I. Lomakina. Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com /27_NPM_2012/ Pedagogica/3_117001.doc.htm.
5. Dal' V.I. Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: V 4 t. – Spb., 1863-1866.
6. Kyrychuk O. V. Konceptija vyhovannja pidrostajuchoho pokolinnja suverennoi' Ukrai'ny / O. V. Kyrychuk. – K. : Presa Ukrai'ny, 1997.
7. Knjazev A.M. Grazhdanstvennost' lichnosti: monografija / A.M. Knjazev. – M.: 2003. – 100 s.
8. Kuz'mina N. V. Akmeologija segodnja i zavtra / N. V. Kuz'mina, A. A. Derkach // Akmeologija. – 1994. – № 1.
9. Nikiforov Ju. O ponjatii grazhdanstvennosti / Ju. Nikiforov, A. Skalina // Izvestija Altajskogo gosudarsvennogo universiteta. – 2007. – № 4-3.
10. Psychologichni zakonomirnosti rozvytku gromadjans'koi' sprjmovanosti osobystosti : [monografija] / [avt. kol.: Boryshevs'kyj

M.J. ta in.] ; za red. M.J. Boryshevs'kogo ; In-t psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukraї'ny. – Kyi'v : Milenium, 2006.

O.M. Lukashevych. Civism as a result of personality's civil development: psychological discourse. In the article the modern psychological approaches to the concept of «civism» are analysed in the context of personality's civil development. The peculiarity of Ukrainian psychological discourse of the concept of civism is studied to be the combination of psychological and pedagogical views to this concept. Thus, the pedagogical opinions in a certain measure do the psychological understanding of civism in some way washed out and indefinite. It is concluded that civil development is the difficult process of quality social and psychological and personality changes, and the formation of personality's integral psychological quality – civism is the result and the criterion.

In such context it becomes possible to separate the phenomena, which touch the process of civil development (psychological conformities to law, mechanisms, features and others like that) and those which belong to the results of this development, they are descriptions and internals of civism.

In addition, the process of civil development provides that the content of civism will change both on quality and after quantitative indexes on every age-old stage. On condition of structural civil development the indexes of civism will acquire more rich meaning, on condition of destructive development (violations of processes of socialization and personality development) civil internals can not be formed at all, or not enough expressed.

Key words: psychological discourse, personality, civil development, civism, civil consciousness.

Отримано: 21.12.2013 р.

УДК 159.94

К.С. Максименко

МЕТОДОЛОГИЯ И ПСИХОТЕХНИКА РЕКОНСТРУКЦИИ ЛИЧНОСТНОГО «Я» В КЛИНИКЕ ЗАБОЛЕВАНИЙ РАЗЛИЧНОГО СПЕКТРА

К.С.Максименко. Методология и психотехника реконструкции личностного «Я» в клинике заболеваний различного спектра. Автор статьи анализирует, что проблематика личностной психотерапии в современной медицинской психологии ставит актуальный с научной